

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

БАШМАНІВСЬКА ЯНА ВЛАДИСЛАВІВНА

УДК 316.62: 364.624.4

САМОТНІСТЬ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Житомир – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Козловець Микола Адамович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Полисаєв Олександр Павлович,
Державний університет телекомунікацій (м. Київ),
завідувач кафедри соціології
та гуманітарних дисциплін;

кандидат філософських наук, доцент
Шкіль Людмила Леонідівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
доцент кафедри філософської антропології.

Захист відбудеться "29" жовтня 2015 року об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 38.

Автореферат розіслано "29" вересня 2015 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Горохова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Однією із характерних ознак сучасного суспільства є проблема самотності, яка актуалізується не тільки на індивідуальному, а й на суспільному рівнях буття. Це зумовлено тим, що феномен самотності впливає на рівень соціальної активності та ефективність життєдіяльності людини. Самотність породжує відчуженість від суспільних процесів, нівелювання ініціативної громадянської позиції, в той час, як відчуття єдності й духовної спорідненості з іншими людьми сприяє самоактуалізації особи та консолідації суспільства.

За умов стрімких змін, руйнування звичних соціальних форматів, зростаючої мобільності, людині не просто відшукати й усвідомити свою ідентичність (національну, культурну, релігійну, професійну тощо). Це нерідко призводить до амбівалентності її ідентифікації з певними соціальними групами. Людина, яка не відповіла на питання: "Хто я?", не зрозуміла власну сутність, не відчула емоційної єдності з іншими суб'єктами соціальної взаємодії, залишається осторонь відносин між "Я" і "Ми", а значить, опиняється у стані самотності.

Адаптація людини в соціальному середовищі ускладнюється розвитком глобалізаційних процесів. Внаслідок мережевізації суспільства, інформатизації комунікаційного простору виникають дезорієнтація, безпорадність, незахищеність і стан екзистенційного вакууму. Сучасна соціальна реальність характеризується тим, що можливості людини знайти себе та зрозуміти свій внутрішній світ обмежуються тотальністю глобального, анонімністю і знеособленням. За умов низького рівня самоконтролю, відсутності соціальної інтеграції, самотності відбувається підміна соціальної реальності віртуальною, котра начебто компенсує нестачу душевного комфорту і екзистенційної єдності.

Дослідження проблеми самотності притаманне як для художнього, так і для наукового дискурсу. Зокрема, вагомими у розумінні її сутності є здобутки філософських, релігійних, психологічних і соціологічних розвідок. Багатогранність та складність проявів самотності у сучасному глобалізованому світі зніщувала потребу її цілісного соціально-філософського дослідження як проблеми індивідуального й суспільного життя.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової програми кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка "Випробування людського буття : класичний і посткласичний дискурс" (НДР № 0111U000154).

Метою дисертаційної роботи є соціально-філософський аналіз сутності та детермінант самотності в сучасному глобалізованому світі.

Відповідно до поставленої мети окреслено такі **завдання**:

- здійснити аналіз вітчизняних та зарубіжних філософських інтерпретацій проблеми самотності людини;
- сформулювати теоретико-методологічні засади дослідження проблеми самотності;
- визначити особливості самотності та усамітнення в умовах глобалізації;
- проаналізувати проблему самотності за умов інформатизації та мережевізації сучасного суспільства;
- простежити взаємозв'язок проблем самотності та самогубства;
- осмислити самотність людини в контексті кризи її ідентичності;
- з'ясувати взаємозумовленість самотності людини й соціального відчуження в сучасному українському суспільстві.

Об'єктом дослідження є самотність як соціокультурний феномен.

Предмет дослідження – особливості прояву і подолання самотності в умовах глобалізації.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є принципи об'єктивності й історизму, системності й цілісності, єдності історичного та логічного, розвитку та взаємозв'язку.

Специфіка об'єкта дослідження, реалізація мети та завдань дисертаційної роботи зумовили використання як філософських, так і загальнонаукових підходів. У дослідженні використано: міждисциплінарний підхід, у межах якого синтезовано результати та напрацювання з історії філософії, соціальної філософії, філософської антропології, соціології, культурології, психології та інших наук; історико-філософський підхід забезпечив комплексне дослідження проблеми самотності, що ґрунтуються на європейській та українській філософській традиціях; компаративістський підхід використано для виявлення смислових паралелей розуміння самотності у різних соціально-філософських теоріях.

Метод структурно-функціонального аналізу застосовано для виявлення структурних елементів самотності та аналізу її особливостей в умовах глобалізації; діалектичний метод використано під час аналізу самотності на індивідуальному та суспільному рівнях буття людини; феноменологічний метод дозволив визначити залежність виникнення самотності від рівня соціально-психологічного та інтелектуального розвитку людини.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у здійсненні соціально-філософського аналізу проблеми самотності людини в глобалізованому світі.

У дисертації сформульовано низку положень, що містять елементи наукової новизни і виносяться на захист:

- *вперше встановлено*, що самотність як модус буття людини є позачасовою і універсальною проблемою, яка має різні формовияви, що знайшло відображення в еволюції її філософського осмислення. Доведено, що самотність є результатом соціокультурної й духовної відчуженості людини; аргументовано, що глобалізація посилює самотність людини, оскільки вона не

завжди може адекватно зорієнтуватися у швидкоплинних суспільних процесах і свідомо уникає контакту із соціумом через інформаційне перенавантаження.

– *обґрунтовано*, що теоретико-методологічною засадою аналізу проблеми самотності є теза про подвійну екзистенційну сутність людини. З одного боку, людина самотня як індивідуальність і добровільно прагне усамітнення, а з другого, – їй притаманне намагання подолати самотність шляхом установа соціальних зв'язків, духовного контакту з іншими. *Сформульовано авторське визначення понять* самотності та усамітнення. Самотність – складний внутрішній та соціальний стан людини, що характеризується її відчуженням від процесів суспільного буття, суттєвим зниженням рівня соціальної активності, емоційною пригніченістю, зменшенням або втратою соціальних контактів, відсутністю духовної спорідненості з іншими людьми. Усамітнення – це процес добровільного, тимчасового уникнення соціальних контактів з метою активної внутрішньої діяльності, спрямованої на самопізнання та духовний розвиток. Встановлено, що стан самотності притаманний для людини репродуктивного типу характеру, тоді як відчуття гармонізації та єдності зі світом властиве продуктивному типу орієнтації характеру.

– *з'ясовано*, що розвиток інформаційних технологій і глобальної мережі, позначений інтенсифікацією та трансформацією комунікативних процесів (анонімність, зменшення безпосередніх міжособистісних контактів і зростання опосередкованих форм спілкування, неоднозначність ідентифікації індивідів тощо). Індивідуалізація суспільства призводить до легітимізації самотності як найбільш адекватного втілення способу життя індивідуалізованої особистості, до занурення людини у світ віртуальної реальності. Доведено, що інтенсивне включення індивіда у віртуальний світ зумовлює "інтерактивну" самотність, загострює екзистенційні переживання та нерідко руйнує реальні зв'язки суб'єкта з соціальним середовищем. В дійсності, віртуальна реальність є ілюзією порятунку від самотності та засобом втечі від життєвих проблем;

– *уточнено* теоретичне осмислення взаємозв'язку самотності, усамітнення та єдності як суперечливих модусів буття людини в глобалізованому світі. Багаторівневість і незавершеність сучасних соціальних процесів є однією з причин зростання самотності людини. Водночас процес глобалізації веде не просто до генерації нової індивідуальності, а й до становлення нового креативного типу особистості, здатної до самостійного подолання самотності. Констатовано, що процес усамітнення постає позитивним чинником самовдосконалення і розвитку особистості;

– *аргументовано* положення про те, що егоцентричний спосіб життя, відчуженість, втрата духовної єдності зі світом породжують самотність та екзистенційний вакуум, що, у свою чергу, спонукає людину вчиняти акт самогубства. Встановлено, що фундаментальною умовою подолання самотності та запобігання самогубству є формування відчуття єдності людини із певною спільнотою, нацією, світом, на основі переходу від монологічності до діалогічності в соціальних відносинах;

– *отримало подальший розвиток* твердження про те, що проблема самотності є наслідком кризи ідентичності людини, оскільки відсутність

чіткого розуміння власного внутрішнього світу й неспроможність усвідомити своє місце і роль у системі соціальних взаємовідносин призводять до нездатності ідентифікувати себе з певними соціальними групами та втрати відчуття глибокого внутрішнього зв'язку з ними.

– *визначено*, що подолання соціального відчуження є однією з умов усунення стану самотності. Аргументовано, що людина повинає зміцнювати почуття єдності із суспільством, його культурою, спрямовувати свої здібності на її збагачення й проявляти високий рівень соціальної активності. Обґрунтовано, що важливою передумовою подолання соціального відчуження й самотності є залучення людини до процесу розробки й прийняття рішень у виробничій, суспільно-політичній діяльності та їх безпосередньої реалізації в різних сферах громадського життя.

Теоретичне значення дисертації визначено сукупністю положень, які сприяють збагаченню та конкретизації понятійно-категоріального апарату соціальної філософії; уточненню методологічних основ соціально-філософського аналізу проблеми самотності; обґрунтуванню ролі віртуальної реальності як чинника виникнення та загострення самотності; виявленню самотності людини як однієї з детермінант самогубства; визначенню основних причин самотності та виробленню засобів її подолання. Ключові положення та висновки дисертації можуть слугувати підґрунтям для подальших досліджень проблеми самотності в умовах глобалізації.

Практичне значення отриманих результатів зумовлено можливістю використання основних положень та висновків дисертації при розробці форм і засобів адаптації сучасної людини в світі; у процесі формування шляхів та методів подолання самотності людини й обґрунтування практичних рекомендацій і засобів щодо боротьби із соціальною проблемою суїциду.

Окремі положення можуть знайти застосування під час підготовки нормативних курсів і спецкурсів із соціальної філософії, історії філософії, філософської антропології, комунікативної філософії, соціології, для написання підручників і навчальних посібників, дипломних і магістерських робіт.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною авторською науковою працею. Висновки, узагальнення й положення новизни одержані дисертантом самостійно на основі результатів, отриманих у процесі дослідження.

Апробація дослідження. Основні положення, принципіві ідеї та висновки дисертації обговорено на методологічних семінарах і засіданнях кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка, а також апробовано в доповідях на наукових конференціях і семінарах: I Всеукраїнській науково-практичній конференції "Придніпровські соціально-гуманітарні читання" (Кривий Ріг, 2012); IV Міжнародній науково-практичній конференції "Філософія та соціологія трансформаційного суспільства" (Сімферополь, 2012); Міждисциплінарному теоретичному семінарі "Екзистенціалізм у філософській та художній творчості" (Житомир, 2012); Відкритій регіональній науково-практичній конференції "Соціальна робота: шляхи забезпечення ефективності" (Луганськ, 2013); Міжнародній науковій

конференції "Дні науки філософського факультету – 2013" (Київ, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції "Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності" (Одеса, 2014); Науковій конференції "Соціально-політична та медійна комунікація в сучасному світі" (Сєверодонецьк, 2014).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено в 11 публікаціях: 5 статтях, з яких 4 надруковано у фахових виданнях України, 1 – у закордонному науковому періодичному виданні та 6 тезах доповідей, опублікованих у матеріалах наукових конференцій. Усі роботи написані без співавторів.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація містить вступ, три розділи, висновки до кожного з них, загальні висновки, список використаних джерел та літератури (250 найменувань на 22 сторінках). Обсяг роботи складає 173 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено ступінь її наукової розробленості, мету й завдання, теоретико-методологічні засади роботи, сформульовано наукову новизну й основні положення, які винесено на захист, теоретичне та практичне значення, а також наведено відомості про апробацію отриманих результатів і структуру дисертації.

У першому розділі "**Теоретико-методологічні основи дослідження самотності людини як соціальної проблеми**" проаналізовано еволюцію осмислення самотності як суспільного феномену в соціальній філософії та визначено теоретико-методологічні засади її соціально-філософського дослідження.

У підрозділі 1.1. "*Тенеза розуміння самотності в історико-філософській думці*" проаналізовано проблему самотності в соціально-філософських концепціях від античності до сьогодення.

Визначено, що філософські підходи до аналізу проблеми самотності мають досить суперечливий характер. З одного боку, філософи виокремлюють різні чинники, що спричиняють виникнення самотності, а з другого, – по-різному визначають її характер. Так, у процесі історико-філософського аналізу виявлено, що Аристотель, Сенека, Аврелій Августин, М. Бубер, М. Бердяєв, Ж.-П. Сартр, А. Камю, С. Франк, М. Мамардашвілі дотримуються думки про те, що самотність – це деструктивний стан, який негативно позначається як на індивідуальному, так і на суспільному житті. А Б. Паскаль, С. К'єркегор, Ф. Ніцше, М. Гайдеггер доводять, що самотність, навпаки, має позитивне значення для життєдіяльності людини та суспільства.

Водночас встановлено, що існують дослідження, в яких замість поняття "самотність" використовують термін "усамітнення", що означає процес добровільного та тимчасового уникнення соціальних контактів з метою активної внутрішньопсихологічної діяльності, спрямованої на самопізнання та духовний розвиток. Зазначений підхід розвивали Марк Аврелій, М. Монтень,

Х. Ортега-і-Гассет. Дисертантом обґрунтовано, що поняття "самотність" доречно використовувати в негативному значенні, а термін "усамітнення" – у позитивному (на основі аналізу соціально-філософських розвідок сучасного дослідника М. Мовчана).

Зазначено, що основною причиною виникнення стану самотності є егоцентричний спосіб життя та відчуження людини від суспільства, а способом подолання самотності можливе насамперед за умов відновлення духовної єдності з іншими, основою якої можуть бути любов, дружба та духовне спілкування з Богом.

У підрозділі 1.2. *"Самотність як об'єкт соціально-філософського аналізу"* аргументовано, що теоретико-методологічною основою аналізу проблеми самотності є твердження про подвійну екзистенційну сутність людини (вона самотня як індивідуальність та інколи добровільно прагне усамітнення, водночас їй характерне намагання подолати самотність шляхом встановлення духовної єдності з іншими людьми).

Доведено, що здатність подолати самотність і відчутти духовну єдність з іншими залежить від соціально-психологічних установок людини та її спонукань до діяльності, тому проблема самотності пов'язана з певними соціально-психологічними типами людини. Спираючись на висновки Е. Фромма, проаналізовано непродуктивний та продуктивний типи орієнтацій характеру людини у взаємозв'язку з проблемою самотності. Істотною характеристикою людей із непродуктивною орієнтацією є те, що вони ведуть егоцентричний спосіб життя, відчужені від суспільства, а відтак, часто перебувають у стані самотності. Люди ж продуктивного типу орієнтації характеру спрямовують свою діяльність на якісне перетворення навколишнього середовища, відчувають духовну єдність з іншими, ідентифікують себе з тією чи тією соціальною групою, а тому їм не характерний стан самотності.

З'ясовано, що хибне розуміння індивідуалізму, насамперед, є причиною того, що в сучасному світі гостро постає проблема самотності переважно у людини репродуктивного типу орієнтації. В індивідуалізмі проголошено цінність кожної окремої людини, але зараз, на жаль, ця цінність реалізується за рахунок нівелювання цінності Іншого. Відтак, індивід живе егоцентричним життям, що зумовлює переживання стану самотності. Соціальними аспектами самотності є розпад соціальних відносин і зв'язків внутрішнього духовного світу людини. Самотність не обов'язково ототожнюється зі станом фізичної ізоляваності, оскільки нерідко людина може бути самотньою і серед членів своєї родини, у колі друзів і колег по роботі. Людей, які страждають від соціальної самотності, часто вирізняє сконцентрованість на своєму внутрішньому особистісному просторі, низька самооцінка, надмірна сором'язливість, відсутність друзів та сім'ї.

У другому розділі **"Самотність людини в сучасному глобалізованому світі"** проаналізовано причини актуалізації проблеми самотності, досліджено проблеми усамітнення й єдності в умовах глобалізації та охарактеризовано самотність як одну з причин втечі людини у віртуальну реальність, виявлено причинно-наслідковий зв'язок самотності та самогубства.

У підрозділі 2.1. *"Діалектика самотності та усамітнення у соціокультурному просторі глобалізованого світу"* обґрунтовано, що глобалізаційні процеси та розвиток інформаційних технологій докорінно трансформують індивідуальне й суспільне буття, ускладнюють адаптацію людини у соціальному середовищі та розуміння нею власної ідентичності, а відповідно актуалізують проблему самотності.

З'ясовано, що людині органічно властиві дві протилежні й суперечливі екзистенційні потреби – усамітнення та єдність. Обґрунтовано, що кожен індивід прагне до усамітнення, що допомагає йому ефективніше проходити шлях самопізнання, усвідомлювати місце та роль у системі суспільних взаємовідносин. З одного боку, тиск динамічних суспільних процесів, інформаційне перенавантаження змушують людину шукати усамітнення та спокою; а з другого, – стрімкі глобалізаційні процеси, прискорюючи темп життя, не залишають людині часу для усамітнення, рефлексивного осмислення свого буття. Люди, які перебувають у стані самотності, втрачають певні позитивні людські якості та духовні цінності, що нерідко призводить до деградації особистості, а відповідно, і деградації суспільства. Відтак, людина в умовах глобалізації активна, діяльна, але часто перебуває в екзистенційній кризі.

Зроблено висновок, що потреба в усамітненні є тимчасовою, переважно людина прагне єдності з іншими суб'єктами діяльності, зі світом у цілому чи Абсолютом. Обґрунтовано, що почуття єдності, укоріненість людини в буття є способами запобігання самотності. Автентичними формами єдності можна вважати солідарність, релігію, любов та дружбу.

У підрозділі 2.2. *"Актуалізація проблеми самотності людини у контексті віртуальної реальності"* констатовано, що розвиток інформаційних технологій трансформує всю структуру комунікативного досвіду людини (анонімність, зменшення безпосередніх міжособистісних контактів і зростання опосередкованих форм спілкування тощо). Обґрунтовано, що сучасні технічні й технологічні перетворення змінюють характер взаємовідносин між людьми, перешкоджають їхньому повноцінному спілкуванню. Впровадження інформаційних технологій призвело до того, що технічно-технологічна комунікація витісняє соціальну.

Встановлено, що сучасна людина постає активним користувачем комп'ютерних технологій, а тому нерідко потрапляє в залежність від віртуальної реальності, наслідком чого є відчуженість від реального соціуму. Виокремлено дві основні тенденції втечі людини у світ віртуальної реальності. З одного боку, виступаючи активним суб'єктом суспільних взаємовідносин і не відчуваючи стану самотності, але маючи низький рівень самоконтролю та не витримуючи високих психофізичних навантажень, людина часто звертається до світу віртуальної реальності. Як наслідок – утрата соціальних зв'язків, єдності з соціумом, що зумовлює стан самотності. З другого боку, слабка соціальна інтеграція, дезорганізація, змушують людину шукати психологічного комфорту у віртуальній реальності. Обґрунтовано, що занурення індивіда у віртуальну реальність – це не вирішення проблеми самотності, а лише тимчасова втеча від неї, ілюзія порятунку. Аргументовано, що людина має бути відповідальною

перед собою – усвідомити свою самотність у реальності та знайти мужність шукати оптимальні шляхи встановлення єдності з навколишнім світом.

Дисертантом зроблено висновок, що чим нижча соціальна компетенція індивіда, нижчі його здібності до комунікації з найближчим оточенням, тим більш вірогідним є стан його самотності.

У підрозділі 2.3. *"Самогубство як наслідок самотності людини в реаліях сучасного глобалізованого світу"* зазначено, що проблема самотності є чинником, що детермінує виникнення численних фактів самогубства. Установлено причинно-наслідковий зв'язок: егоцентричний спосіб життя та відчуженість від суспільства породжують самотність, екзистенційний вакуум, що згодом можуть спонукати людину вчинити акт самогубства. Стверджується, що передусім тяжкі внутрішні переживання, а не зовнішні (соціальні, матеріальні) труднощі змушують людину чинити акт суїциду. Фундаментальною умовою подолання самотності, отже, і запобігання самогубству є формування в людини відчуття єдності зі світом, що можливе лише в почутті любові до нього.

У третьому розділі **"Проблема самотності в контексті соціокультурного простору сучасного українського суспільства"** проаналізовано проблему самотності крізь призму кризи ідентичності та запропоновано рекомендації щодо її подолання.

У підрозділі 3.1. *"Криза ідентичності та її вплив на самотність людини"* обґрунтовано, що криза ідентичності індивіда пов'язана зі зміною форм буття, потужними глобалізаційними процесами, науково-технологічним поступом, розвитком інформаційних технологій, руйнацією традиційних форм життєдіяльності людини. Доведено, що зазначені чинники змінюють систему духовних та національних цінностей, світоглядні орієнтації людини.

Аргументовано, що нездатність усвідомити власну ідентичність не дає змоги людині самореалізуватися і призводить до фрустрації, екзистенційної порожнечі та самотності. Натомість, процес самореалізації змушує людину проявляти інтелектуально-психологічну та соціальну активність, що сприяє розширенню соціальних зв'язків, формуванню почуття єдності, отже, і розв'язанню проблеми відчуження та самотності. Обґрунтовано положення про те, що людина для адекватного осягнення власної сутності, усвідомлення своєї ідентичності, не повинна ставити власні інтереси вище суспільних, а, навпаки, – вона мусить підпорядковувати свої егоцентричні потреби інтересам цілого.

У підрозділі 3.2. *"Самотність людини та соціальне відчуження в сучасному українському суспільстві"* аргументовано, що соціальна дезадаптація, відчуження людини від суспільно-політичного життя призводить до руйнації соціальних взаємозв'язків, втрати почуття єдності із суспільством, наслідком чого є стан самотності та навіть самогубство.

У процесі соціально-філософського дослідження доведено, що лише через подолання насамперед соціального відчуження створюються умови для розв'язання проблеми самотності. Людина має зміцнювати почуття єдності з соціумом та його культурою, спрямовувати творчий потенціал на її збагачення, демонструвати високий рівень соціальної активності. Однією із основних умов

подолання соціальної відчуженості та самотності є формування ефективних інституцій громадянського суспільства, залучення людини до процесу розробки та прийняття рішень в усіх сферах суспільного життя.

Дисертантом логічно обґрунтовано, що українці мають знаходити духовну єдність у трьох основних екзистенціалах національного буття: "Дім – Поле – Храм". Відтак, в українському суспільстві має відбутися перехід від монологічності до діалогічності в соціальних взаємовідносинах.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено соціально-філософський аналіз проблеми самотності в умовах глобалізованого світу. У висновках подано основні теоретичні підсумки здійсненого дослідження, що відображають сутнісний зміст концепції дисертанта.

1. Дослідження проблеми самотності у вітчизняній та зарубіжній філософській літературі засвідчує, що вона посідає важливе місце в житті людини разом з іншими екзистенціалами буття (свободою, смыслом життя, щастям, смертю і безсмертям). Стан самотності впливає на особливості світосприйняття людини, її соціальну активність, рівень соціально-політичної зрілості. Відтак, самотність органічно пов'язана із суспільним буттям, а тому постає вагомою соціальною проблемою.

З'ясовано еволюцію філософського осмислення проблеми самотності в різні історичні епохи. В античності простежується розмежування понять самотності як деструктивного стану та усамітнення – конструктивного (Арістотель, Марк Аврелій). Теоцентризм епохи середньовіччя зумовив процес переосмислення проблеми самотності. Бог створив не суспільство як цілісність, а поодиноких людей, щоб таким чином сильніше спонукати їх до єдності (Аврелій Августин). В епохи Відродження та Нового часу продовжується традиція розуміння усамітнення як позитивного чинника задля духовного розвитку людини та самопізнання (М. Монтень, Б. Паскаль).

Проблема людської самотності набуває особливого значення у творчості філософів-екзистенціалістів (М. Бердяєв, А. Камю, С. К'єркегор, Ж.-П. Сартр). З їхнього погляду, людина сприймає самотність як страждання, що виникає внаслідок переживання відчаю, нестачі спілкування з іншими й прагнення лише до світу об'єктів. Зокрема, причиною цього, за М. Бердяєвим є егоцентричний спосіб життя людини. Шляхом подолання самотності є пошук єдності з іншими суб'єктами на основі любові, боротьби чи духовно-божественного спілкування. Е. Фромм наголошує, що на людину свідомо й підсвідомо тисне страх залишитися самотньою, тому єдиною формою подолання самотності є любов, у якій дві особи стають єдиним цілим, але зберігають при цьому власну індивідуальність.

Незважаючи на стрімкий технологічний, економічний, матеріальний та інформаційний поступ у ХХ – ХХІ столітті, сучасна людина схильна до переживання таких екзистенційних проблем, як відсутність мети та сенсу життя, втрата свободи, любові, дружби, можливості самореалізації, самотності. Остання особливо загострюється в умовах глобалізації. Нашарування одна на

одну різноманітних культур, взаємозумовлений характер складних соціальних процесів, стрімкий поступ інформаційних технологій – усе це заважає людині адаптуватися в соціумі, наслідком чого є стан самотності. Шляхом подолання самотності є відновлення економічної, політичної, духовної єдності із соціумом. Простежено тенденцію використання поняття "усамітнення" й трактування його як тимчасового, добровільного поривання контактів з іншими та заглиблення у свій внутрішній світ з метою власного духовного розвитку.

2. Сформульовано теоретико-методологічні основи аналізу проблеми самотності. Методологічною засадою її дослідження є твердження про подвійну екзистенційну сутність людини. З одного боку, кожна людина самотня як індивідуальність, яка потребує усамітнення, а з другого, – їй властиве намагання подолати власну самотність шляхом установлення духовної єдності з іншими. Друга властивість є сильнішою, ніж перша, а тому, коли індивід не здатний відчувати єдності із соціумом, він переживає гострий стан самотності, який, негативно позначається на психіці. Стан самотності ми визначаємо як негативний для більшості людей, водночас усамітнення є необхідним благом для всіх.

Здатність індивіда відчувати духовну єдність з іншими залежить від його соціально-психологічних установок та спонукань до діяльності, а відтак, проблема самотності тісно пов'язана з певними соціально-психологічними типами людини. На основі концепції Е. Фромма проаналізовано непродуктивний та продуктивний типи орієнтацій людини у взаємозв'язку з проблемою самотності. Істотною характеристикою індивідів з непродуктивним типом орієнтації характеру є те, що вони ведуть егоцентричний спосіб життя, відчужуючись від суспільства, а тому переживають стан самотності. Індивіди продуктивного типу орієнтації, навпаки, спрямовують свою діяльність на якісне перетворення соціуму, відчувають духовну єдність з іншими суб'єктами, ідентифікують себе з тією чи тією соціальною групою, а відтак, не почуваються самотніми.

Сформульовано авторське визначення понять самотності та усамітнення. Самотність – складний внутрішній та соціальний стан людини, що характеризується її відчуженням від процесів суспільного буття, суттєвим зниженням рівня соціальної активності, емоційною пригніченістю, зменшенням або втратою соціальних контактів, відсутністю духовної спорідненості з іншими суб'єктами діяльності, котрий виникає внаслідок егоцентричного способу життя та відчуженості від соціуму. Натомість усамітнення – це процес добровільного та тимчасового уникнення соціальних контактів з метою активної внутрішньої діяльності, спрямованої на самопізнання та духовний розвиток.

3. Проаналізовано самотність й усамітнення як діалектичні суперечливі екзистенційні проблеми людини в умовах глобалізації. На основі філософських праць І. Леппа, С. Франка, К. Хорні та інших дослідників доведено, що кожній людині органічно властиві протилежні й суперечливі екзистенційні потреби – усамітнення та єдність. Установлено, що людина в певні періоди життя прагне до усамітнення, яке допомагає ефективніше проходити шлях самопізнання, усвідомлювати свою ідентичність. Доведено, що людині властиве лише прагнення до усамітнення, а стан самотності є негативним. Виходячи з такої

позиції, встановлено, що людині притаманний пошук комунікативної, емоційної та духовної єдності з іншими суб'єктами діяльності. На підставі філософських висновків І. Леппа обґрунтовано, що автентичними формами єдності можна вважати солідарність, релігію, любов та дружбу.

Особливої значущості проблеми усамітнення та єдності набувають у сучасних умовах глобалізації, коли людина, з одного боку, опиняється під тиском інформаційного середовища й прагне усамітнення та спокою, а з другого, – у вирі різноманітних соціальних явищ і розгалуженості соціальних зв'язків намагається віднайти та відчутти справжнє почуття духовної єдності з іншими суб'єктами соціуму.

4. Однією з характерних ознак сучасного світу є поява віртуального простору. Незважаючи на значний прогрес у сфері комунікацій, сучасна людина схильна до переживання таких екзистенційних проблем, як відсутність мети та сенсу життя, втрата свободи, любові, дружби й можливості самореалізації, тривога перед майбутнім, відчуття самотності, що змушує її шукати психологічного комфорту у віртуальній реальності. Однак занурення у віртуальну реальність – це не вирішення проблеми самотності, а лише тимчасова втеча від неї.

5. На основі соціологічних досліджень Е. Дюркгейма, соціально-філософських висновків М. Бердяєва та Е. Фромма щодо проблеми суїциду встановлено, егоцентричний спосіб життя, відчуженість від соціуму та відсутність почуття єдності з навколишнім середовищем породжує стан самотності, екзистенційний вакуум, який, урешті-решт, часто підштовхує людину вчинити акт самогубства. Е. Фромм аргументує, що фундаментальною умовою подолання самотності й запобігання самогубству є формування відчуття єдності зі світом, що можливе через почуття любові до нього. А. Камю досліджує взаємозв'язок самогубства з абсурдністю буття людини, причому абсурдними є не світ і не сама людина, а ставлення її до світу.

Здійснено соціально-філософський аналіз проблеми самогубства у світі на основі статистичних даних Всесвітньої організації охорони здоров'я. Суїцид є глобальною проблемою людства, що характеризується численними внутрішніми та зовнішніми факторами виникнення. Проаналізовано показники рівня самогубств у різних країнах світу за такими аспектами: географічний, гендерний, релігійний та економічний рівень розвитку країни.

6. Криза ідентичності є суттєвою проблемою, що виникає в сучасному глобалізованому світі й в українському суспільстві зокрема. Її зумовлюють як соціальні (науково-технологічний поступ, поширення процесів глобалізації, зростання ролі та значення ЗМІ), так і внутрішньопсихологічні чинники (несамостійність, відчуженість від суспільства, відсутність волевих якостей, саморефлексії). Нездатність усвідомити власну Я-концепцію призводить до того, що людина не може зайняти своє місце в системі суспільних взаємовідносин та ідентифікувати себе з певною соціальною спільнотою, відчувати з нею духовний зв'язок. Установлено, що основним кроком на шляху до подолання кризи ідентичності є зізнання собі в наявності кризи. Важливою

умовою подолання кризи ідентичності є глибоке усвідомлення своєї найважливішої місії, призначення в суспільстві.

7. Поряд з високим рівнем громадянської активності в Україні має місце відчуження людини від суспільного життя, що призводить до руйнації соціальних контактів з іншими суб'єктами діяльності, а також до втрати почуття єдності із суспільством, нацією, наслідком чого є стан самотності. На основі статистичних даних Всесвітньої організації охорони здоров'я доведено, що суспільно-політичні трансформації та кризові періоди в Україні у 90-х рр. детермінували в її громадян дезадаптацію, соціальну відчуженість, що у свою чергу, обумовило збільшення кількості самогубств. Відтак, людина має долати соціальну відчуженість, бути вкоріненою в буття, відчувати духовну єдність з іншими. Це твердження змістовно обґрунтовано Е. Фроммом, який доводить, що поруч із вродженим почуттям свободи в кожній людині є інстинктивний потяг до єдності із зовнішнім світом. Утім, сучасна людина для подолання соціального відчуження та самотності не шукає шляхів до конструктивної єдності зі світом, а займає позицію автоматизованого конформізму – вона розчиняється в масі, демонструє таку соціальну поведінку, що схвалюється суспільством, приймає певні форми спілкування та самовираження, маскуючи тим самим свою самотність. При цьому людина не відчуває любові, емоційної єдності, органічного взаємозв'язку з іншими суб'єктами діяльності.

У процесі соціально-філософського дослідження встановлено, що українці повинні знаходити духовну єдність у трьох екзистенціалах національного буття: "Дім – Поле – Храм". Українці задля подолання соціального відчуження, уникнення екзистенційного вакууму та самотності мають відчувати духовну єдність зі своєю родиною, Батьківщиною, Богом та самореалізовуватися в спорідненій праці, ідентифікуючи себе з певною соціальною групою та встановлюючи з нею органічні комунікативні зв'язки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

I. Статті у наукових фахових виданнях

1. Башманівська Я. В. Проблема самотності людини в соціально-філософському дискурсі ХХ століття / Башманівська Я. В. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2012. – № 9/2 – Т. 20. – Вип. 22 (2). – С. 12 – 17.

2. Башманівська Я. В. Проблема самотності у філософії екзистенціалізму / Башманівська Я. В. // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Випуск 70 (№ 3). – С. 310 – 314.

3. Башманівська Я. В. Віртуальна реальність як чинник зростаючого усамітнення людини / Я. В. Башманівська // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – Вип. 3 (69). – С. 15 – 20.

4. Башманівська Я. В. Взаємозв'язок проблеми самотності та самогубства / Башманівська Яна // Схід. – Донецьк : Український культурологічний центр, 2014. – № 1. – С. 175 – 179.

5. Башмановская Я. В. Преодоление социального отчуждения как условие выхода из состояния одиночества / Я. В. Башмановская // Вестник Бурятского государственного университета. – Выпуск 6 : Философия. Социология. Политология. Культурология. – Улан-Удэ : Изд-во БГУ, 2014. – С. 25 – 30.

II. Публікації в інших виданнях:

6. Башманівська Я. В. Молодіжна самотність як наслідок суспільних трансформацій / Башманівська Яна Владиславівна // Філософія та соціологія трансформаційного суспільства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Сімферополь : Кримський інститут бізнесу, 2012. – С. 7 – 10.

7. Башманівська Я. В. Соціально-філософський аналіз проблеми самогубства у творчості М. Бердяєва / Башманівська Я. В. // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : матеріали I Всеукраїнської наук.-практ. конф. з міжнар. участю. – Кривий Ріг : "Інновація", 2012. – С. 12 – 13.

8. Башманівська Я. В. Самотність людини як одна з ключових проблем у творчості французьких філософів атеїстичного екзистенціалізму / Я. В. Башманівська // Дні науки філософського факультету – 2013 : матеріали доп. та виступів міжнар. наук. конф. / редкол. : А. Є Конверський та ін. – К. : Вид.-полігр. центр "Київський університет", 2013. – Ч. 8. – С. 97 – 99.

9. Башманівська Я. В. Взаємозв'язок віртуальної реальності та самотності людини як соціальна проблема сучасного українського суспільства / Башманівська Я. В. // Соціальна робота : шляхи забезпечення ефективності : матеріали Відкритої регіон. наук.-практ. конф. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – Т. I. – С. 23 – 26.

10. Башманівська Я. В. Загострення екзистенційних проблем людини в кризові періоди розвитку суспільства / Башманівська Я. В. // Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса : Причорноморський центр досліджень проблеми суспільства, 2014. – С. 22 – 26.

11. Башманівська Я. В. Проблема кризи ідентичності в умовах глобалізації / Я. В. Башманівська // Соціально-політична та медійна комунікація в сучасному світі : матер. наук. конф. – Сєверодонецьк, 2014. – С. 10 – 14.

АНОТАЦІЯ

Башманівська Я. В. Самотність людини в умовах глобалізації – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. –

Житомирський державний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України. – Житомир, 2015.

Дисертаційна робота присвячена соціально-філософському дослідженню проблеми самотності людини в умовах глобалізації. Розглянуто основні наукові підходи та теоретичні інтерпретації феномену самотності; встановлено, що самотність у кожен історичну епоху має різні формовияви та є результатом соціокультурної й духовної відчуженості індивіда від суспільства, його зосередженості на егоцентричному способі життєдіяльності, нездатності бути суб'єктом діяльності. Доведено, що стан самотності притаманний індивіду репродуктивного типу орієнтації характеру, який у своїх діях керується лише власною вигодою, а почуття єдності властиве індивіду продуктивного типу орієнтації характеру, який спонукається насамперед суспільними інтересами. Обґрунтовано, що шляхом подолання самотності є процес формування в людини почуття єдності зі світом та іншими суб'єктами діяльності, а дійсними формами єдності можуть бути солідарність, релігія, любов та дружба.

У дисертації здійснено концептуальний аналіз взаємозв'язку самотності та усамітнення як суперечливих екзистенційних проблем індивіда в умовах глобалізації; встановлено, що якщо самотність деструктивно впливає на людину, то усамітнення має конструктивне значення для саморозвитку особистості. Самотність викликає відчуття екзистенційної кризи й може стати підґрунтям самогубства, тоді як усамітнення є умовою самопізнання, духовного розвитку та творчого акту. Підкреслено, що феномен самотності людини набуває своєї особливої значущості в умовах глобалізації. Глобалізаційні процеси суттєво ускладнюють адаптацію сучасної людини в соціумі, отже, можуть зумовлювати виникнення в неї стану самотності, оскільки вона не може зорієнтуватися у швидкоплинних суспільних процесах і свідомо уникає контакту із соціумом через інформаційне перенавантаження. Встановлено, що втеча індивіда у віртуальну реальність є ілюзією порятунку від самотності.

Охарактеризовано кризу ідентичності як одну із причин самотності людини. Обґрунтовано, що усвідомлення власного "Я" в системі суспільних відносин, процес ідентифікації з певною соціальною групою є підґрунтям формування почуття єдності зі світом. Доведено необхідність переходу в українському суспільстві від монологічності до діалогічності між різними суб'єктами діяльності, залучення громадян до процесу розробки та прийняття рішень в усіх сферах суспільного буття. Виявлено, що українці мають знаходити духовну єдність у трьох екзистенціалах національного буття: "Дім" – "Поле" – "Храм".

Ключові слова: самотність, усамітнення, суспільство, глобалізація, екзистенція, відчуження, егоцентризм, самогубство, віртуальний світ, репродуктивний тип орієнтації характеру людини, продуктивний тип орієнтації характеру людини, єдність, ідентичність.

АННОТАЦИЯ

Башмановская Я. В. Одиночество человека в условиях глобализации. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко Министерства образования и науки Украины. – Житомир, 2015.

Диссертационная работа посвящена социально-философскому исследованию проблемы одиночества человека в условиях глобализации. Рассмотрены основные научные подходы и теоретические интерпретации феномена одиночества; определено, что одиночество в каждую историческую эпоху имеет различные формопроявления и является результатом социокультурной и духовной отчужденности индивида от общества, его сосредоточенности на эгоистическом способе жизнедеятельности, неспособности быть субъектом деятельности.

Доказано, что состояние одиночества присуще индивиду репродуктивного типа ориентации характера, который побуждается только собственной выгодой, а чувство единства присуще индивиду продуктивного типа ориентации характера, который побуждается интересами общества. Обосновано, что средством преодоления одиночества есть процесс формирования у человека чувства единства с миром и другими субъектами деятельности, а действительными формами единства могут быть солидарность, религия, любовь и дружба. В диссертации осуществлен концептуальный анализ взаимосвязи одиночества и уединения как противоречивых экзистенциальных проблем индивида в условиях глобализации; обосновано, что одиночество деструктивно влияет на человека, а уединение имеет конструктивное значение для саморазвития личности. Одиночество вызывает чувство экзистенциального кризиса и может стать основой самоубийства, впрочем как уединение есть условием самопознания, духовного развития и творческого акта. Подчеркнуто, что феномен одиночества приобретает особую значимость в условиях глобализации, когда индивид нуждается в защите от информационной перегрузки. Глобализационные процессы существенно усложняют адаптацию современного человека в социуме и, таким образом, могут обуславливать возникновение у него состояния одиночества. Определено, что бегство индивида в виртуальную реальность есть иллюзией спасения от одиночества.

Охарактеризовано кризис идентичности как одну из причин одиночества человека. Обосновано, что осознание собственного «Я» в системе общественных отношений, процесс идентификации с определенной социальной группой есть основой формирования чувства единства с миром. Доказана необходимость формирования в украинском обществе эффективных институций гражданского общества, перехода от монологичности к

диалогичности между разными субъектами деятельности, привлечение граждан к процессу разработки и принятия решений во всех сферах общественной жизни. Определено, что украинцы должны находить духовное единство в трех экзистенциалах национального бытия: «Дом» – «Поле» – «Храм».

Ключевые слова: одиночество, уединение, общество, глобализация, экзистенция, отчуждение, эгоцентризм, самоубийство, виртуальный мир, репродуктивный тип ориентации характера человека, продуктивный тип ориентации характера человека, единство, идентичность.

ANNOTATION

Bashmanovskaya Y. V. Human's Loneliness in the Context of Globalization. – Manuscript.

The dissertation work for the degree of candidate of philosophical sciences on specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – Zhytomyr State University named after Ivan Franko. Ministry of Education and Science of Ukraine. – Zhytomyr, 2015.

The dissertation work is devoted to the study of the social and philosophical problems of loneliness in the context of globalization. The main scientific approaches and theoretical interpretation of the phenomenon of loneliness; it has been determined that loneliness in every historical epoch has different appearances and is the result of socio-cultural and spiritual alienation of the individual from society, its focus on the process of selfish way of life and inability of being an activity subject. It has been proved that the state of loneliness is common with the reproductively orientated individual type of character that impelled only by self-interest and a sense of unity is common with the individual character of the productive type of orientation that encourages public interest. It has been proved that the way to overcome loneliness is the process of formation of human's sense of unity with the environment.

In the dissertation work a conceptual analysis of the relationship of loneliness and solitude as the controversial of existential problems of an individual in the context of globalization has been done; It has been substantiated that loneliness has a destructive effect on a person, and solitary confinement has its constructive influence on person's self-development.

Loneliness is a feeling of existential crisis and may become the basis of committing suicide, but as solitude is the condition of self-knowledge, spiritual development and creative act. It is emphasized that the phenomenon of solitude acquires a special significance in the context of globalization, when an individual needs to be protected from informational overload. Globalization processes significantly complicate the adaptation of modern human in society and, thus, may influence on appearing of his state of loneliness. It has been determined that a human's escape into a virtual reality is an escape from loneliness illusion.

The Identity crisis has been characterized as one of the reasons that causes loneliness. The necessity of formation in the Ukrainian society of some effective institutions of civil society as an instrument to move from monologue to dialogue between different subjects of activity, involvement of citizens in the development process and decision-making in all spheres of public life has been shown. It was determined that the Ukrainians have to find a spiritual unity in three existential national life spheres: "House" – "Field" – "Temple."

Keywords: loneliness, solitude, society, globalization, existential, alienation, self-centeredness, a suicide, a virtual world, reproductive type of person's character development direction, reproductive type of person's character development direction, unity, identity.